

knjige. To je njegov stav, koji iskreno pozdravljam. Zato je izgradnja uzajamnog povjerenja između pravoslava i katolika pretpostavka kršćanskog zajedničkog života, tj. pretpostavka zajedništva različitih, pretpostavka kršćanskog zajedništva koje će afirmirati i kršćanske razlike i kršćansko jedinstvo. Ne, dakle, uniformno jedinstvo, ne jedinstvo koje ukida razlike, ali ne i razlike koje ukidaju jedinstvo, nego jedno i drugo: razlike i jedinstvo.

Zato, zbog navedenog stava, koji autor čvrsto zastupa u opsežnom sadržaju svoje knjige, smatram knjigu vrlo vrijednom te zahvaljujem njezinom autoru što nam je daje u ruke. Korisna je i preporučljiva ne samo vjernicima i teolozima, nego i predstojnicima Katoličke i Pravoslavne Crkve u Bosni i Hercegovini, najodgovornijima u ekumenskom zalaganju na ostvarivanju Isusove molitve da svi budemo jedno (Iv 17,21).

Benedikt Vujica

Projekcija nove političke filozofije

Anto ĆOSIĆ, *Politička filozofija Václava Havela*, HKD Napredak, Sarajevo 2000., 206 str.

Najprije želim jednostavno reći ono osnovno i bitno: knjiga profesora dr. Ante Ćosića *Politička filozofija Václava Havela* nedvojbeno je vrijedno znanstveno i filozofski brižljivo oblikovano djelo koje, s obzirom na pitanja koja autor promišlja i koja otvara, kao i s obzirom na osobu i djelo Vác-

lava Havela, predstavlja vrijedan doprinos suvremenoj političkoj filozofiji ne samo po zaključcima i rezultatima nego i po poticajima koje u sebi sadrži. Riječ je, dakle, o živom i poticajnom djelu; poticajnom ponajprije u smislu autorovog apela na *intelektualnu i moralnu obaveznost i odgovornost misli*, riječi i čina, ili, drugim riječima: u smislu apela na intelektualnu i moralnu odgovornost našeg ljudskog opstojanja i djelovanja u svijetu i vremenu u kojemu živimo. Također, i u smislu poziva na preuzimanje intelektualne i moralne odgovornosti naših poziva, uloga, angažmana, poslova i djela, u "životnom svijetu". Odnosno: u smislu poziva na obnovljeno osvještenje odgovornosti za ljudskost život i za život u cjelini, u njegovoj složenoj, društvenopovijesnoj i prirodnoj sačinjenosti.

Dopuštam si da na ovaj način odmah na početku ukažem na ovu ovačko shvaćenu, uvjetno rečeno, "temeljnu intenciju" knjige koja, u autorovoj namjeri rehabilitacije političke filozofije i praktične filozofije u širem smislu, na primjeru života i djela Václava Havela i njegovih etičko-političkih mjerila i njegovih ljudskih, spisateljskih i političkih iskustava, zapravo fungira kao svojevrsni *program* jednog *novog* ili, ako hoćemo, jednog iznova mišljenog, filozofsko-etičkog utemeljenja ne samo političke teorije i prakse nego i svakog intelektualnog i ljudskog angažmana o okvirima društvenih, političkih, kulturnih itd., realnosti vremena u kojemu živimo.

Kad je riječ o jednoj ovakvoj ozbiljnoj i zahtjevnoj projekciji (naime, projekciji jedne nove političke filozofije) koja nas zapravo želi suočiti

i s gorućim pitanjima naše vlastite životne, društvene, političke i kulturne zbilje, odmah treba reći da u rukama imamo znanstveno djelo koje svoje mjesto i razinu ima i odmjerava u svijetu ozbiljnog i odgovornog znanstvenog rada i u kontekstu specifičnog područja političke filozofije, ali, po prirodi pitanja kojima se bavi, referira i živu zbilju društvenog života i *njegovu krizu u kojoj je i govor o krizi, i to ne samo teorijski govor, dospio u krizu*. Pritom mislim ne samo na manjak ili na manjkavost tradicionalnih i etabliranih političko-filozofskih teorijskih koncepata (na što autor upozorava već u uvodnim stranicama knjige) nego i na svima nam poznatu *površnost govora* (koja je tipična za naš javni prostor i za naše prilike) o složenim pitanjima, etike, politike, slobode, odgovornosti, istine, pravde, tolerancije itd. Mislim, dakle, na *žargon općih mjesta*, ili na bučni ali prazni "žargon autentičnosti", u kojemu se o najtežim pitanjima našeg vremena i naših života naklapa razmetljivo i površno, i bez istinskog znanstvenog i znalačkog pa i moralnog utemeljenja. Kratko rečeno: često čujemo teške i krupne riječi koje olako padaju, posvuda čujemo govor općih mjesta. S time u vezi citiram Hansa Jonasa koji, doduše u jednom drugom kontekstu, kaže: "Pamuka čiste savjesti i besprijeorne namjere, izjava da smo na strani anđela a protiv grijehova, za uspjeh a protiv propasti, u etičkoj refleksiji naših dana ima previše..." Toj, kažimo tako, inflaciji "čiste savjesti", koja je posve neprimjerena teškoj životnoj zbilji i političkoj praksi realpolitičkog "uma", realnostima i praksama brutalne igre moći, nasilja i interesnim ratovima za različite oblike

prevlasti, očito je potrebno suprotstaviti novu kritičku i etičku refleksiju. Imamo li u vidu ovakvu problemsku pozadinu knjiga Ante Čosića o političkoj filozofiji Vaclava Havela predstavlja njegov autorski odgovor kako na izazovna pitanja našeg vremena, čovjeka i društva, tako i nastojanje da se na strogo teorijskom planu redefiniira ili rehabilitira nužnost *političke filozofije* na novim ili proširenim filozofsko političkim premisama, i s naglaskom da politička filozofija (ako sam dobro shvatio autora) treba da postane središnjom disciplinom filozofskog angažmana danas. Ova knjiga, dakle, ima vlastiti ishodišni motivacijski sklop, vlastiti teorijsko-filozofski kontekst, i vlastiti filozofsko-politički odgovor na pitanja od kojih polazi i s kojima se susreće.

Posve općenito formulirano: motivacijski sklop Ante Čosića je "iskustvo kriza", koje je generalna oznaka za 20. st. kao stoljeće katastrofa, ratova, ekonomskih, socijalnih, političkih, duhovnih, kulturnih potresa i moralnih padova čovjeka i čovječanstva. To iskustvo je, po autoru, ujedno "izvršno hranište za političku filozofiju".

"Iskustvo kriza", obilježeno konfliktima, igrama nasilja, i stalnim napetostima između "uspostavljanja" i "propadanja" različitih vrsta poredaka, svjetova, političkih ustrojstava ili svjetonazora, ideologija i utopija, itd., iziskuje adekvatan političko filozofski odgovor. Cilj tog političko filozofskog odgovora očito nije puka deskripcija takozvanih činjeničnih stanja krize, nego potreba da se iz pretpostavljenog *vrednosno-normativnog uvida* misli i djeluje u neposrednoj životnoj zbilji i da ju se na taj način suoblikuje. Formulirajući razloge reafirmacije jedne

političke filozofije Čosić ujedno formulira njezin temeljni *filozofski razlog*, a to je nastojanje (koje je, antropološki gledano, inherentno ljudskom mišljenju uopće) da se nađu "zadnji razlozi za red i nered u suživotu ljudi". Razjasniti te razloge je zapravo onaj bitni cilj, za čije dosezanje, po autoru "nisu dostatni iskustvo kriza, političko iskustvo, kao ni filozofski uvid", ali ni instaliranje različitih, parcijalnih ili regionalnih etika (političke, društvene, gospodarske, medicinske itd., etike)... Političkoj i moralnoj krizi, koju autor dijagnosticira još u nihilizmu 19. st. a koja je "pripravila put totalitarnim ideologijama i svršila u katastrofama svjetskih ratova", autor alternira "jedno kvalitativno novo razumijevanje politike" pri čemu se "politika i politička filozofija sa svojom problematikom ne pojavljuju kao posao "odabranih" nego više kao egzistencijalno pitanje pojedinca s njegovim "životnim svijetom" kao i cjelokupnog društva".

To što treba biti "kvalitativno novim" u Čosićevoj perspektivi jest svojevrsna sinteza teorijskog i moralnog uvida i konkretnog, ako tako mogu reći, angažiranog i odgovornog preuzimanja egzistencije i života na sebe, njegovih pitanja i izazova, ali svakako ne na način solipsistički mišljene egzistencije pojedinca nego iz "egzistencije čovjeka u društvu" (A. Čosić), a to znači u zajednici, odnosno iz upućenosti na Drugog, iz one složene i fine mreže intersubjektivnih socio-kulturnih relacija koje znamo pod imenom "suživot" ili čovjekova socijeteta, gdje već po načinu ljudskog bitka djeluje ona suptilna zakonitost dijalektike slobode u kojoj *biti priznat* -od drugog neizbježno iziskuje: *priznati drugog*.

Specifična vrijednost Čosićeve nastojanja je upravo u tome da mogućnosti jedne nove političke filozofije demonstrira baš na životu i djelu Václava Havela, kao paradigmatične figure najnovije evropske političke i kulturne povijesti. Ta je figura paradigmatična u onom smislu u kojem je Havel postao sinonim i uzor za ozbiljenje moralnog zahtjeva u vlastitoj misli i činu, sinonim za sintezu moralne dosljednosti i kreativnog čina, dostojanstva lične egzistencije i javnoga poziva pisca i političara, čovjeka koji i misli i živi slobodu u svoj dosljednosti i rigoroznosti moralnog zahtjeva, kao što živi i podnosi visku cijenu (to jest, stavljanje na kocku vlastite egzistencije). Havel, kao čovjek iz takoreći "srca krize", s iskustvom krize europskog čovjeka na vlastitoj koži, ponajprije iskušenoj u političkim krizama europskoga svijeta, naime, u borbi na život i smrt velikih totalitarnih političkih i ideoloških sistema, za Čosića fungira kao politički filozof par excellence, ako njegov život i djelo, narav njegovih uvjerenja, iskaza i djelovanja, u sebi krije u Čosićevoj knjizi sistematski rekonstruiran filozofsko-politički koncept (premda Václav Havel formalno nije obrazovan kao filozof, na što upozorava i autor). Václav Havel je ovdje prepoznat kao "zastupnik jedne političke filozofije čije težište ostaje "red" i "nered" kao "radno polje" mišljenja i djelovanja, s jasnim akcentom na "red života" kao polazne pozicija onog poretka koji sadržava i uključuje na samo suživot ljudi naprosto, nego i suživot ljudi sa cijelim njihovim "životnim svijetom", odnosno njegovim slojevima, značenjima i smislovima. "Socijalno znanje, kao znanje o činjenicama i smislu koje

se kroz cijelu koncepciju reda u povijesno društvenom kontekstu promatra kao posredujuće znanje o redu, mora uvijek iznova polaziti od *dostojanstva čovjeka* kao norme i mjere, te iz "životnog reda" crpiti znanje o redu. Kao iluzije pokazale su se sve predodžbe modela, bilo da se radi o antropomorfnim, tehnomorfnim i sociomorfnim modelima, koji se konstruiraju s namjerom i uvjerenjem da bi se globalno i totalno objasnila životna zbilja. Nadalje, po Čosiću, "kvalitativno nova dimenzija koju Havel unosi u političku filozofiju jest upravo integracija između političke filozofije i politike u širem smislu riječi, to jest, integritet između osobnog angažmana i odgovornosti za vlastitu filozofsko-političku ideju. To znači: ne samo filozofirati, već nositi vlastito djelo filozofiranja i neprestano ga pratiti" odnosno, u drugoj formulaciji, ostvariti "identitet između autora i njegovih iskaza", ili biti u politici (što se u ovom kontekstu direktno odnosi na Havela) i sudjelovati u njoj kao "onaj koji je pogođen, koji reflektira svoju situaciju i izvlači konzekvence iz tih iskustava"; ili: staviti se u službu "života u istini". Kad je riječ o složenoj i višeznačnom pojmu istine i o njegovoj normativnoj vrijednosti, Čosić ga ovdje jasno ograničava i precizira. Riječ je, naime o "istini u čudorednom smislu, o istinitosti, odnosno o skladu izvanskog djelovanja i unutarnjeg nastojanja, o poštenoj prosudbi samoga sebe i iskrenoj volji za spoznajom egzistencijalne istine koja otvara i omogućuje put kritičkoj odgovornosti". Uz to, ona znači konkretno se angažirati "za građanska i ljudska prava" itd.

Na ovim premisama, na ovako

identificiranim političko-etičkim postulatima Václava Havela, Čosić u brižljivo izvedenoj sistematskoj analizi s jasnom metodskom disciplinom i uz kompetentan uvid u cjelinu Havelova djela, pokazuje složenu strukturu i važenje cijele jedne Havelove pojmovne, spoznajne i moralne koncepcije, na kojoj se u ovoj prilici ne možemo zadržavati nego tek naznačiti u formi natuknica. Tako npr., Čosić identificira Havelov pojam "egzistencijalne revolucije" koji zapravo znači "perspektivu čudoredne konstitucije društva" koja je moguća tek "obnovom i rehabilitiranjem globalno-fundamentalnog ljudskog poretka", kao i Havelov "sržni program" (citiram): "novo iskustvo bitka", "obnovu usidrena u univerzumu", "iznova preuzetu višu odgovornost", "iznova pronađeni unutarnji odnos prema bližnjemu i prema ljudskome društvu"... Jednu "antipolitičnu politiku", odnosno, "politiku odozdo", politiku čovjeka "koja dolazi iz srca a ne iz teze" itd.

Da se, kad je u pitanju postignuće Ante Čosića, radi o respektabilnom i obuhvatnom postupku u izradi i prikazu političko-filozofske i moralne Havelove koncepcije, govori nam ne samo sadržajno bogatstvo nego i formalno-metodska uređenost ovog djela. Već uvid u sadržaj knjige ukazuje na njezino problemsko bogatstvo i na njezin obavezujući i poticajni potencijal. Za ilustraciju je dovoljno navesti samo glavne naslove poglavlja:

- I Postavljanje problema (temeljne crte u Havelovu filozofsko-političkom mišljenju);
- II Ideja "života u istini" i njezini neprijatelji;
- III Ideja "antipolitične politike"; pokušaj "života u istini";

IV Ideja jedne savjesti podvrgnute politike; mogućnost života u istini.

U tom širokom problemskom kompleksu autor problematizira, prema mom mišljenju, najznačajnija i najzanimljivija pitanja suvremenog filozofskog mišljenja: od krize duha kao uzroka globalne krize svjetskog poretka, preko pitanja "životnog svijeta" kao političkog problema, do teme ideologija i posttotalitarnih sustava, ideologije kao interpretacije zbilje, a potom, od problema potrošačkog društva kao totaliteta, preko disidentstva određenog kao "politika izvan moći", pa preko teme pluralnosti shvaćene kao "diferenciranje umjesto izjednačavanja", do teme "nereda" povijesti i "reda" pseudopovijesti, i do problematike moralne krize kao krize identiteta, teme ljudske odgovornosti i njezina transcendentnog porijekla; teme mira i mirovnih pokreta, pa sve do politike kao prakticirane čudorednosti i do Havelove projekcije budućnosti.

Dotičem, dakle, tek ilustrativno, problemsko bogatstvo ove knjige, koja ne samo s obzirom na autoritet i privlačnost Havelove figure, nego prije svega i s obzirom na autorsko postignuće Ante Čosića, otvara živu, značajnu i u najboljem smislu riječi *tešku* i ljudski i profesionalno obavezujuću zadaću da u mišljanje i djelovanje preuzmемо pitanja i odgovornosti vremena i društva u kojemu živimo. Ova knjiga obiluje novim uvidima i, kao što sam već rekao, poticajima i novim vrijednim spoznajama.

Najzad, ova knjiga je u najboljem smislu riječi poziva na razgovor i to ne samo u pogledu na Havelovu političko-filozofsku koncepciju nego i s obzirom na ukupnu problematiku s kojom knjiga operira. Razgovor podrazumijeva da mnoga pitanja stoje još otvorena, da ne raspoložemo definitivnim i sigurnim odgovorima, ali da sva ona imaju karakter hitnosti i neizbježnosti upravo s obzirom na svijest krize koja leži u osnovi. Kada je riječ o pitanjima koja su vrijedna razgovora i rasprave, meni se, na primjer, čini da, među brojnim važnim pitanjima koja ova knjiga pokreće, jest, recimo, pitanje rehabilitacije *moralnog univerzalizma* i njegovog odnosa odnosa s idejom *pluralnosti* (ako ideja pluralnosti ne znači lošu relativističku beskonačnost, nego znači "diferenciranje umjesto izjednačavanja"). Tu također pripada i pitanje *svjetonazornih ekskluzivizama* i njihova odnosa prema pluralističkoj ideji, kao i pitanje kulturne "autentičnosti" versus kulturnog "sinkretizma" i njihovog vrednovanja itd.

Prosudivanje i rasprava o takvim pitanjima iziskuje izgradnju upravo one političke kulture i političke filozofije za koju se zalaže knjiga Ante Čosića. Na koncu, treba reći da među zaslužnima za ovu knjigu ne treba zaboraviti ni izdavača, moga kolege Željka Pavića kao urednika, a naravno ne smijemo zaboraviti ni prevodioca fra Ladislava Fišića koji je knjigu preveo s njemačkog izvornika.

Sulejman Bosto